RELAȚIA DINTRE ENCLIZA ŞI PROCLIZA ARTICOLULUI DEFINIT ÎN ROMÂNĂ. O IPOTEZĂ

LILIANA IONESCU RUXĂNDOIU
Facultatea de Litere
Universitatea din București

1. În cele ce urmează, ne propunem ca, pe baza reconstrucției formelor de genitiv-dativ ale articolului definit şi a distribuției acestora în româna comună, să schițăm o ipoteză asupra evoluției relației dintre encliza şi procliza acestui articol şi a statutului proclizei în dialectele româneşti. Observațiile şi sugestiile noastre au ca punct de pornire sinteza bibliografică pertinentă privind problemele complexe ale originii şi evoluției articolului românesc, realizată de I. Coteanu (cf., îndeosebi, Coteanu 1969: 95-142, şi ILR II 1969: 229-235), precum şi anumite explicații şi interpretări propuse de acesta.

2. Deşi unii cercetători mai vechi au atribuit apariției articolului o dată latină, majoritatea specialiştilor consideră că nu se poate vorbi despre un articol definit propriu-zis decât relativ târziu, în perioada romanică (pentru diversele datări propuse, vezi Coteanu 1969: 100, nota 80; 141).

2.1. Menționăm că, printre argumentele invocate în sprijinul acestei idei, se numără, între altele, faptul că articolul nu continuă în toate limbile romanice forme ale pronumelui demonstrativ *ille*, în anumite arii fiind continuate forme ale pronumelui de întărire *ipse*, precum şi faptul că procliza articolului nu caracterizează întreaga Romanie, în română articolul definit fiind preponderent enclitic (Găzdaru 1929: 70, notă).

2.2. Pentru a explica apariția articolului definit, trebuie să avem în vedere funcția specifică a acestuia de integrare a unui nume în enunț (GALR I: 48, 53-54), atât sub aspect semantic, cât şi sub aspect gramatical. Integrarea semantică presupune circumscrierea domeniului de referință al numelui considerat. Inițial, în cazul combinării numelui cu *ille*, această circumscriere se realiza ostensiv, prin indicarea poziției în spațiu a obiectului desemnat de nume (cf. funcția de localizator (*topicalizer*) a lui *ille*, semnalată de Posner (1996: 126)). Evoluția a mers în direcția abstractizării semnificației lui *ille*: acesta ajunge să nu mai trimită la realitatea contingentă, ci la o realitate strict discursivă, indicând faptul că referentul numelui considerat este cunoscut pentru că a fost menționat în discurs; *ille* devine deci un specificator (*ibidem*: 126).

Considerăm că îşi păstrează încă actualitatea descrierea etapelor transformării lui *ille* în articol propusă de P. A. Geijer în 1898 (*apud* Găzdaru 1929: 72): inițial un demonstrativ puternic, *ille* devine un determinativ nominal a cărui funcție de deictic

BDD-V142 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:52:13 UTC)

spațial se converteşte treptat într-una de element anaforic, operând o trimitere intradiscursivă, pentru ca, în final, să capete o funcție abstractă, de individualizare sau de actualizare a unui obiect cunoscut sau anterior menționat.

Procesele semantice descrise sunt însă strâns corelate cu o serie de modificări importante care se produc în morfo-sintaxa latinei. Este vorba despre pierderea treptată a mărcilor desinențiale în flexiunea nominală, fapt care determină necesitatea creării altui sistem de marcare a raporturilor sintactice dintr-un enunț. Din acest punct de vedere, deşi tendința spre analitism este general romanică, între romanitatea dunăreană şi cea occidentală se manifestă o serie de diferențe de actualizare lingvistică a acestei tendințe.

Pierderea accentului sintactic de către *ille* şi desemantizarea acestuia în anumite tipuri de contexte determină plasarea sa cu necesitate în grupuri sintactice având drept centru un element nominal (Iordan / Manoliu 1965: 143). În timp, formele rezultate prin evoluția lui *ille* devin indici morfologici obligatorii ai nominalelor cu care se asociază. În Romania occidentală însă, unde pentru exprimarea valorilor de G., respectiv, D. se folosesc mărci prepoziționale (explicabile prin formele latine *de* şi *ad*), din paradigma lui *ille*, se continuă numai formele de N.-Ac. La G.-D., formele provenite din *ille* fuzionează cu prepozițiile specifice, funcționând numai ca mărci de gen şi număr ale nominalului. În Romania orientală, paradigma lui *ille* este mult mai bine conservată. În decursul timpului, formele lui *ille*, plasate, de obicei, în postpoziție, fuzionează cu nominalul, marcând toate categoriile morfologice specifice acestuia (gen, număr, caz).

2.3. Diferențele cele mai importante dintre română şi celelalte limbi romanice sunt legate de poziția articolului definit în raport cu elementul nominal. Spre deosebire de celelalte limbi romanice, în care articolul definit este exclusiv proclitic, româna prezintă un sistem mixt de articulare definită a numelor. Preponderentă este encliza, cunoscută tuturor dialectelor româneşti. Procliza are o distribuție limitată, caracterizată printr-o evoluție diferențiată spațial şi temporal.

Analizând ipotezele formulate în legătură cu originea şi vechimea enclizei articolului definit în română, I. Coteanu (ILR II: 233) constată că acestea se înscriu în trei mari categorii:

(a) encliza este considerată originară în română, fiind explicată prin influența substratului ;

(b) encliza şi procliza ar fi coexistat de la început, fără ca substratul să fie implicat;

(c) encliza s-ar fi dezvoltat din procliză, care reprezintă situația primară, general romanică.

Explicația prin substrat, care se bazează pe similaritatea poziției articolului definit față de substantiv în română şi albaneză, dar şi în bulgară, dar întâmpină dificultăți atunci când se ia în considerare întregul sistem al utilizării articolului enclitic, este mai puțin legată de problema care ne interesează: relația dintre encliză şi procliză. Celelalte două explicații au în comun admiterea existenței unei proclize vechi pe întreg teritoriul romanic.

BDD-V142 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:52:13 UTC)

S. Puşcariu (1974: 459), de exemplu, motivează coexistența originară dintre procliză şi encliză în limba română prin conservarea, în această limbă, a unei caracteristici a topicii vechi romanice, conform căreia cuvintele neaccentuate nu puteau ocupa poziția inițială în frază. Utilizarea substantivelor cu funcție de subiect la începutul frazei, care constituie topica standard, a favorizat extinderea enclizei articolului; în interiorul frazei, procliza s-ar fi menținut mai mult timp. Deşi autorul apelează la un mare număr de exemple din limba veche şi, mai ales, din graiuri, demonstrația sa este mai puțin convingătoare. Semnalăm numai faptul că, dacă pentru formele de G. şi D. ale substantivelor explicația propusă ar putea avea un grad mai mare de probabilitate, pentru formele de Ac. neprepozițional, este mai greu de admis. După Puşcariu, româna s-ar distinge de alte limbi romanice, ca, de ex., franceza, prin concentrarea energiei de rostire la începutul frazei (*ibidem*: 454). Chiar admițând acest fapt, nu putem pierde din vedere că, în comunicarea orală, forma principală de utilizare a oricărei limbi, topica standard este frecvent modificată, în funcție de cerințele clarității şi / sau ale expresivității. În aceste condiții, ipoteza lui S. Puşcariu pare şi mai puțin plauzibilă.

Explicația cel mai larg acceptată este aceea conform căreia encliza în română s-a dezvoltat din procliză, generală la origine (ca în întreaga Romanie) (cf. Găzdaru 1929; Graur 1929, 1967; Rosetti ILR: 254). Faptul că procliza formelor lui *ille* a reprezentat situația inițială a fost susținut de D. Găzdaru (1929: 110-112) cu argumente de ordin funcțional (rolul originar al lui *ille* de determinativ), dar şi cu argumente de ordin fonetic (afereza lui *ĭ* ar fi avut o probabilitate mai mare în procliză, în condițiile în care *ille* folosit ca determinant era neaccentuat în frază, decât în encliză, unde ar fi fost afectată silaba finală). La acestea, autorul adaugă argumente bazate pe situația din dialectele sud-dunărene şi pe atestări din textele vechi româneşti, dar şi din toponimie.

Al. Graur (1968) este cel care a legat encliza articolului în română de o caracteristică importantă a acestei limbi: postpunerea determinanților adjectivali. Într-un grup nominal cum ar fi *homo ille bonus*, *ille* reprezenta determinantul adjectivului *bonus*, aşezat în postpoziție față de substantivul *homo*. Pentru română, specifică este reanaliza structurii grupului nominal în sensul generalizării postpoziției: în timp, *ille* a fost interpretat drept determinant postpus al substantivului. Graur (1968: 72-73) invocă analogia cu situația din limbile scandinave, care au, de asemenea, articol definit enclitic (spre deosebire de celelalte limbi germanice). Aceste limbi dispun de atestări din diverse epoci, care confirmă procesul reinterpretării structurii grupului nominal în sensul propus pentru română.

Subscriind la ipoteza lui Al. Graur, Al. Rosetti (ILR: 254) dă o formulare sintetică explicației enclizei articolului definit. El admite că, în română, articolul a fost inițial proclitic atât la substantiv, cât şi la adjectiv, dar a devenit enclitic la substantiv din cauza aşezării în postpoziție a adjectivului. Atragerea articolului proclitic al adjectivului de către substantivul precedent este motivată prin modificările produse în timp în privința grupării ritmice a silabelor în fraza vorbită; pentru adjectiv, în dacoromână, s-a specializat un alt determinant: *cel,* legat prin origine tot de demonstrative.

BDD-V142 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:52:13 UTC)

În privința formelor proclitice ale articolului definit, se impun câteva precizări. În primul rând, considerăm necesar să distingem între procliza originară, general romanică, din care s-a dezvoltat în română encliza articolului, şi cazurile de procliză existente în română. Encliza este atestată în toate dialectele, nu numai la N.-Ac. sg. şi pl., ci şi la G.-D. sg. şi pl., cazuri în care – cu diferențe de la un dialect la altul – este atestată şi procliza.

Ipoteza pe care încercăm să o schițăm în legătură cu sursele proclizei în română are la bază examinarea distribuției actuale a proclizei şi a enclizei în cele patru dialecte istorice ale acestei limbi, precum şi în textele dacoromâne din sec. al XVI-lea.

3. Problema relației dintre encliza şi procliza formelor articolului definit în raport cu numele pe care le însoțesc se pune - aşa cum am menționat anterior - numai pentru G.-D. La N.-Ac., articolul definit apare totdeauna în encliză, în toate dialectele româneşti, de la cele mai vechi atestări până astăzi. La G.-D., situația se prezintă astfel:

(a) În aromână, procliza este limitată la substantivele care desemnează persoane (nume proprii şi o serie de nume comune, mai ales cele care indică grade de rudenie, relații sau funcții sociale). Celelalte substantive marchează G.-D. prin formele articolului definit enclitic *-lui, -ľei*, *- lor*. La numele de persoane substantive comune, articolul are forme proclitice numai pentru singular, diferențiate în funcție de gen: *lu* pentru masculin şi *le* (devenit *li* în anumite graiuri) pentru feminin; nu există forme pentru neutru sg., gen al inanimatelor. Caracteristică este fuziunea obligatorie a articolului proclitic cu prepoziția *a* (‹ lat. *ad*), marcă generală a G.-D. în ar. Substantivul precedat de articol nu este însoțit niciodată de articolul definit enclitic. La substantivele feminine provenite din decl. I latină, desinența de N.-Ac. sg. *–ă* apare în variație liberă cu desinența de G.-D. *–e*. Majoritatea substantivelor feminine din ar. nu prezintă însă la sg. flexiune bicazuală (Caragiu-Marioțeanu 1975: 102, 236-237).

(b) În meglenoromână., procliza apare la toate substantivele, proprii şi comune, dar numai la G. Articolul are o singură formă: *lu*, indiferent de genul sau numărul substantivului. Substantivul în G. precedat de articolul *lu* este obligatoriu însoțit de articolul definit enclitic, cu forma de N.-Ac. Graiurile din două localități prezintă însă forme particulare ale articolului proclitic: *ăl*, notată în graiul din Umă, şi *ău* (‹ *ăł* cu vocalizarea lui *l* velar), notată în graiul din Țărnareca. Formele presupun fuziunea prepoziției *a* (‹ lat. *ad*) cu articolul proclitic, fenomen general în aromână. *ă* apare la inițială, corespunzând unui *a* originar, şi în alte cuvinte cu funcție de instrumente gramaticale (Atanasov 2002: 258-259). Dacă pentru Țărnareca se poate admite influența graiurilor aromâne învecinate, pentru Umă o asemenea influență este mai greu de acceptat. De altfel, P. Atanasov (*ibidem*: 3) remarcă faptul că, sub aspect morfologic şi lexical, acest grai se îndepărtează de cel din Țărnareca.

În unele graiuri mr., mai ales în cel din Ľumniță, apar sporadic şi forme de G.-D. marcate numai prin articolul enclitic, cu forma specifică acestor cazuri: *-lui* (pentru m. şi n. sg.), *-ľăi* (pentru f. sg.) şi *-lor* (m., f., n. pl.) (*ibidem*: 214). Forme de acest tip sunt frecvente în toponimie (*ibidem*: 214-215).

BDD-V142 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:52:13 UTC)

(c) Istroromâna prezintă unele asemănări cu mr.: procliza apare la toate substantivele, proprii şi comune, marcând însă deopotrivă G. şi D. Articolul proclitic are, în mod obişnuit, forma unică *lu*, indiferent de genul sau numărul substantivului. Substantivul poate fi sau nu însoțit de articolul definit enclitic în forma de N.-Ac. (Caragiu-Marioțeanu *et al.* 1977: 220). Ca şi în mr., sunt notate şi forme de G.-D. ale substantivului marcate prin articolul enclitic *-lui* – pentru m. şi n. sg., *-l'ei* – pentru f. sg., şi *-lor* – pentru toate genurile, la pl.

Graiul din Jeián prezintă anumite particularități. Articolul proclitic folosit ca marcă de G.-D. are forme diferite în funcție de genul substantivului, ca în ar.: *lu* – pentru m. şi *le* – pentru f. Aceste forme pot fi precedate la G.-D. sg. de prepoziția *a* (‹ lat. *ad*) (Kovačec 1971: 101). Dacă substantivul este însoțit de un determinant adjectival (care, în ir., este antepus numelui), prepoziția *a* este obligatorie, pentru a marca atât G., cât şi D. substantivului, iar articolul proclitic este omis (TDR 1984: 567-568).

(d) În privința vechii dacoromâne, reținem câteva aspecte pe care le considerăm definitorii, întemeindu-ne, îndeosebi, pe analiza minuțioasă a evoluției morfologiei substantivului, realizată de P. Diaconescu (1970). Autoarea susține că, în sec. XVI-XVIII, „formele cu articol enclitic sunt frecvente, constituie norma, pe când cele cu articol proclitic au o apariție sporadică" (Diaconescu 1970: 224). Articolul proclitic apare, de preferință, la substantivele masculine nume proprii de persoană cu formă „nearticulabilă" (*Ştefan, Vasile, Matei* etc.). La cele cu formă „articulabilă" (în *–u* : *Radu, Neagu* etc., care adaugă frecvent articolul definit enclitic în limba veche, sau în *–a*: *Toma*, *Ieremia* etc., asemănătoare formal cu substantivele feminine articulate enclitic), articolul proclitic şi enclitic se află în variație liberă la G.-D. Se menționează chiar că, până în sec. al XVII-lea, la această categorie de substantive, se manifestă o anumită nesiguranță în folosirea articolului proclitic (*ibidem*: 224-226).

Articolul proclitic de G.-D. este prezent şi la unele nume comune de persoană la sg., mai ales la cele care desemnează demnități, ranguri, funcții. Dacă nu sunt însoțite de determinanți, aceste substantive nu primesc, de obicei, articol enclitic (*ibidem*: 231-233).

Articolul proclitic masculin are forma *lu* sau *lui*, a căror distribuție în texte este variabilă. După I. Coteanu (1969: 117), *lu* ar fi mai frecvent decât *lui*.

La feminin, în sec. XVI-XVII, articolul proclitic de G.-D. este mult mai rar, precedând, ca şi la masculin, nume proprii de persoană sau nume comune la sg., care desemnează funcții (atribuite indirect femeilor, prin căsătorie), pentru ca, din a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, acest tip de structuri să dispară (Diaconescu 1970: 229-231). Forma articolului definit proclitic este *ei* (cu diferite variante fonetice: *ii, îi, i*), iar substantivul următor este, de obicei, nearticulat enclitic (pentru numele proprii în *-a* sau în *-ia,* se creează forme nearticulate în *-ă*, respectiv, *-ie*). Un caz particular îl constituie procliza articolului definit *ei* la unele substantive feminine inanimate, atunci când acestea sunt determinate de un adjectiv pronominal posesiv antepus; substantivul în genitiv este, în acest caz, nearticulat, prezentând facultativ desinența cazuală specifică (pentru exemple, vezi Densusianu HLR II: 175). Ov. Densusianu citează şi câteva exemple de folosire a articolului definit de G.-D. pl. *lor* în procliză, cu substantive animate, dar şi

BDD-V142 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:52:13 UTC)

inanimate, precedate, de asemenea, de un determinant adjectiv pronominal (*ibidem*: 174). Explicația acestor construcții poate fi dată de faptul că, în română, articolul definit se transferă determinantului adjectival, dacă acesta este antepus substantivului; în plus, adjectivul posesiv nu posedă mărci desinențiale de caz decât la feminin singular, articolul definit proclitic funcționând la plural ca marcă morfologică.

4. Pornind de la situația descrisă mai sus, în încercarea de a determina originea formelor articolului definit proclitic, ni se pare util să luăm în considerație o mențiune a lui C.H. Grandgent (1958: 188) referitoare la distribuția formelor lui *ille* în latina vulgară. Autorul consemnează faptul că, în această perioadă, la D. sg. masc., alături de forma *illui*, exista şi forma *illo* (modelată după tiparul flexiunii numelor, adăugăm noi), folosită de Apuleius şi de alți autori, dar confundată ulterior cu formele de Ac. şi Abl., ca rezultat al modificărilor fonetice (cf. şi Densusianu HLR I: 144). În mod paralel, la D. sg. fem., exista şi forma *illae*, atestată la diverşi autori (Grandgent 1958: 188), dar şi în inscripții (Densusianu HLR I: 144). *illui, illu* (‹ *illo*), *illaei*, *illae* erau deci prezente, în variație liberă, începând din sec. al VI-lea, conform precizărilor lui Grandgent (1958: 188).

Ar fi deci posibil să admitem că, în latina dunăreană, nu ar fi exclus să fi circulat, la G.-D., ambele serii de forme ale demonstrativului *ille*, folosit neaccentuat în frază: atât *illui, illaei*, apărute ca rezultat al analogiei cu alte paradigme pronominale (relativul *qui, quae, quod*), cât şi *illo, illae*, apărute prin analogie cu anumite paradigme nominale (declinarea I şi II a substantivelor şi adjectivelor). Complementaritatea posibilităților combinatorii şi a funcțiilor celor două serii de forme permite explicarea coexistenței acestora.

În româna romună, formele rezultate din aceste două serii s-au diferențiat treptat, nu numai sub aspectul distribuției în raport cu numele împreună cu care se grupau, ci, mai ales, sub aspect funcțional. Înainte de a analiza acest proces, considerăm necesare câteva precizări asupra evoluției seriei *illo*, *illae*. Dacă forma *lu* este prezentă, până astăzi, în toate dialectele, postularea existenței formei *le* în româna comună are, mai degrabă, un caracter ipotetic. Deşi I. Coteanu consideră această formă o inovație a ar., posterioară epocii de comunitate a dialectelor (ILR II: 232), analiza mai atentă a faptelor ne poate conduce spre o altă interpretare. Am menționat mai sus faptul că *le*, precedat facultativ de prepoziția *a*, apare în graiul din Jeiăn la G.-D. sg. al substantivelor feminine. Cum este greu să admitem, pentru acest grai, posibilitatea unor influențe din ar., optăm, mai degrabă, pentru considerarea situației în discuție, ca şi în ar., drept un caz de conservare. Cu atât mai mult, cu cât A. Kovačec (1971: 11) afirmă că graiul la care ne referim „a păstrat în structura sa o seamă de trăsături arhaice care s-au pierdut în graiul de sud”. Evoluția ulterioară a celor două dialecte a fost divergentă, în sensul că, în ir., structura menționată a regresat, pe când în ar., ea s-a consolidat, prepoziția şi articolul formând o singură unitate. S-ar putea deci ca *le* să fi circulat o vreme şi în grupul dialectal nordic al românei comune. Diferențele apărute în interiorul acestui grup şi în raport cu grupul sudic (ar. şi mr.) sunt legate de evoluția procesului de gramaticalizare a uzului articolului proclitic (vezi *infra*).

BDD-V142 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:52:13 UTC)

Admitem deci că *lu* şi, cu o distribuție mai limitată, *le* (provenite din *illo*, *illae*) au continuat să fie folosite exclusiv în procliză, constituind astfel singurul caz de conservare în română a topicii originare a articolului. Seria de forme în discuție s-a diferențiat funcțional de cealaltă serie provenită din *ille,* pierzându-şi funcția de individualizare şi specializându-se pentru aceea de indice morfologic. Acest fapt poate explica păstrarea în română a ambelor serii. Combinarea formelor *lu* şi *le*, la început, probabil, exclusiv cu nume proprii de persoană a fost determinată de necesitatea marcării cazului gramatical, în primul rând la substantivele masculine care nu aveau desinențe specifice de G.-D. (eventual, şi la cele feminine, dacă admitem teoria cazului unic), iar la substantivele feminine (dacă acceptăm păstrarea din latină a desinenței de G.-D.) – din necesitatea de a menține identitatea formei numelui în cursul flexiunii (cf. Coteanu 1969: 123). Faptul că numele proprii desemnau entități definite prin natură nu făcea necesară o individualizare prin mărci suplimentare a acestora.

Este posibil ca numele comune indicând grade de rudenie, relații sau funcții sociale, care fac, de obicei, referire la persoane unice şi deci bine definite să fi fost asimilate în categoria numelor proprii de persoană înainte de separarea dialectelor. Ca argument în favoarea acestei datări poate fi invocat faptul că aceeaşi subclasă de substantive comune primeşte articol proclitic la G.-D. sg. atât în ar., cât şi în dr., precum şi faptul că, în ar. până astăzi, dar şi în v.dr., aşa cum o atestă textele vechi (Diaconescu 1970: 231), substantivele precedate de articol proclitic sunt întotdeauna nearticulate. Ca şi în cazul numelor proprii, semantica numelor comune din clasele menționate implica individualizarea referenților, articolul proclitic având funcția de a marca exclusiv caracteristici gramaticale ale substantivului (în primul rând, cazul).

Deşi evoluția construcțiilor cu articol definit proclitic după perioada de comunitate diferențiază dialectele româneşti, ceea ce le apropie este conservarea funcției articolului de marcă flexionară pentru nume. Aromâna păstrează până astăzi, în bună măsură, situația din româna comună. Singura inovație a acestui dialect o constituie fuziunea dintre prepoziția *a* – probabil, obligatorie în româna comună (vezi *infra*) – şi articolele proclitice *lu* (masc.) şi *le* (fem.). Fenomenul este, probabil, ulterior românei comune. Dovadă situația din ir. actuală, în care prezența prepoziției în graiul din Jeiăn, unde a fost atestată, este opțională (Kovačec 1971: 101).

Dr. se apropie de ar. prin conservarea, în perioada veche, a restricțiilor semantice de distribuție a articolului proclitic în raport cu substantivul la G.-D. sg., dar relația dintre procliză şi encliză are, în acest dialect, o evoluție mai complexă, presupunînd dezvoltarea unei proclize secundare. Este vorba despre folosirea în procliză a formelor articolului definit enclitic *lui*, pentru masc., şi *ei*, pentru fem. (sunt consemnate, după cum am menționat anterior, şi câteva cazuri de folosire proclitică a articolului definit de G.-D. pl. *lor*). Aşa cum o reflectă evoluția atestărilor din textele româneşti vechi, la începutul sec. al XVI-lea, fenomenul trebuie să fi fost relativ recent. Inovația, limitată în timp, fiindcă majoritatea femininelor aveau mărci desinențiale de caz, s-a extins, probabil, de la masc. la fem. Ca dovadă poate fi invocat şi numărul mult mai mic al exemplelor de substantive feminine cu articol proclitic.

BDD-V142 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:52:13 UTC)

Posibilitatea folosirii proclitice a articolului definit enclitic ar putea fi plasată într-o perioadă în care fuziunea articolului cu substantivul precedent nu era încă încheiată în dr., structura S în G.-D.+Art. def. fiind încă percepută de vorbitori drept analizabilă. La feminin, caracterul analizabil al acestei structuri este evidențiat de persistența, în sec. XVI-XVII, a formelor de G.-D. în *–eei*, *-iei*. Analizabilitatea structurilor în discuție a permis apropierea formală a articolului definit enclitic masculin de cel proclitic, cu atât mai mult cu cât ambele funcționau ca mărci flexionare. Folosirea formei *lui* în procliză prezenta o serie de avantaje. Pe de o parte, ținând seama de faptul că multe nume proprii provin din substantive comune sau din adjective (*Lupu*, *Micu* etc.), procliza permitea distingerea celor două uzuri, marcând opoziția persoană / non-persoană (cf. şi Diaconescu 1970: 225-226). Pe de altă parte, la numele proprii masculine terminate în *–a* (*Toma, Ieremia*), a căror flexiune urma tiparul femininelor, procliza permitea marcarea explicită a genului şi evitarea ambiguității implicate de formele cu flexiune enclitică (*Tomei, Ieremiei*). S-ar putea ca această categorie de substantive masculine să fi favorizat extinderea proclizei articolului definit la feminine, opoziția între *lui / ei* proclitice marcând opoziția de gen.

Mobilitatea articolului definit de G.-D. în dr. ar putea fi una dintre cauzele care să fi favorizat, eventual, dispariția timpurie a articolului de G.-D. fem. *le* (‹ lat. *illae*) din acest dialect. Forma era omonimă cu aceea de N.-Ac. fem. pl., ceea ce o făcea inaptă să joace rolul de marcă morfologică neambiguă, pentru care se specializase articolul proclitic.

Confuzia formală dintre *lu* (originar proclitic) şi *lui* (proclitic secundar) a fost, fără îndoială, favorizată de falsa analiză posibilă în cazuri ca *lui Ion, lui Ieremia* etc. Încă din vechea dr., cele două forme ale articolului apăreau în variație liberă (vezi *supra*), forma *lu* (primară sau secundară) devenind în timp caracteristică limbii vorbite. De altfel, în dr. vorbită, *lu* a avut o evoluție specifică, devenind mai întâi marcă unică de G.-D. la numele de persoană, indiferent de gen, ceea ce indică gramaticalizarea totală a opoziției personal / non-personal (*ibidem*: 231).

Dialectele sud-dunărene însă nu cunosc decât procliza originară. Spre deosebire de dr., ele nu au dezvoltat o procliză secundară prin dislocarea articolului enclitic; *lui* proclitic apare numai în dr.

Mr. şi majoritatea graiurilor ir., cu excepția celui din Jeiăn, au pierdut, ca şi dr., probabil în mod independent, forma de fem. *le* a articolului proclitic originar. Ele au inovat însă în sensul eliminării opoziției personal / non-personal în marcarea cazurilor G. şi D. Este posibil ca, originar, şi mr. să fi cunoscut sincretismul formelor de G. şi D., prezent în toate celelalte dialecte românești. Diferențierea mărcilor formale ale celor două cazuri (articolul proclitic *lu* – pentru G., şi prepoziția *la* – pentru D.) trebuie să se fi produs relativ târziu, după separarea mr. de ar. Interpretarea formei de D. din mr. ca o trăsătură a tipului romanic, propusă de E. Coseriu şi acceptată de M. Caragiu-Marioțeanu (1975: 276), nu implică, în mod necesar, considerarea acesteia drept fapt de conservare, ceea ce ar exclude existența în mr., într-o perioadă mai veche, a construcției cazului D. cu *lu* proclitic, prezentă în toate dialectele românești. Este vorba mai degrabă

BDD-V142 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:52:13 UTC)

despre o inovație, apărută, în mod independent – cu surse diferite şi la date diferite – în mr., dar şi în dr. vorbită, care a avut consecințe în plan tipologic, apropiind aceste dialecte de specificul tipului romanic.

De remarcat că, în mr., articolul definit enclitic (sau indefinit), cu forma de N.-Ac., care însoțeşte obligatoriu substantivele precedate de *lu*, cumulează funcția de marcă morfologică de gen şi număr cu aceea de determinare. În ir. însă, se conservă atât construcția din româna comună în care substantivul următor nu avea articol definit enclitic, cât şi construcția mai nouă, cu substantivul articulat enclitic. Folosirea articolului enclitic permite recuperarea funcției de individualizare a substantivului, devenită necesară în condițiile anulării restricțiilor semantice de distribuție a articolului proclitic în raport cu substantivul şi a gramaticalizării uzului articolului proclitic.

5. Caracterizarea relației dintre encliza şi procliza articolului definit în dialectele româneşti, ținând seama de procesul constituirii acesteia în decursul timpului, la care ne-am referit în discuția precedentă, implică reținerea câtorva aspecte.

(a) Encliza – dezvoltată, probabil, din procliză – este generală la N.-Ac. sg. şi pl., articolul definit cumulând funcția de individualizare a obiectului(elor) şi pe aceea de marcă morfologică (de gen, număr şi caz).

(b) Procliza şi encliza coexistă la G.-D., cu diferențe formale şi de distribuție de la un dialect la altul. Alături de formele proclitice primare, explicabile prin continuarea din latina vulgară a seriei *illo*, *illae*: *lu*, prezent în toate dialectele, şi *le*, prezent până astăzi numai în ar. şi local în ir., dr. cunoaşte, la singular îndeosebi, inovația unei proclize secundare, apărute înainte de încheierea fuziunii articolului definit – provenit din formele *illui*, *illaei* - cu substantivul precedent. Indiferent de originea articolului proclitic, comun tuturor dialectelor este faptul că acesta şi-a pierdut total funcția de individualizare, specializându-se pentru funcția de marcă de caz, în timp ce articolul enclitic, în dialectele şi în situațiile în care coexistă cu cel proclitic, îndeplineşte atât funcția de individualizare, cât şi pe aceea de a marca genul şi numărul substantivului.

(c) Între dialectele româneşti există diferențe în privința gradului de gramaticalizare a structurilor cu articol proclitic. Ar. şi dr. au în comun faptul că uzul articolului proclitic nu este decât parțial gramaticalizat, fiind legat de exprimarea opoziției personal / non-personal. Articolul proclitic este folosit numai cu nume de persoană (proprii şi anumite nume comune), având exclusiv funcție morfologică, de marcă de caz şi număr, în ambele dialecte. În ar., articolul proclitic marchează prin diferențe de formă şi genul. În dr., marcarea genului a fost multă vreme implicită, *lu* precedând numai substantivele masculine. În dr. actuală, mai ales în varianta sa vorbită, gradul de gramaticalizare a structurii menționate tinde să crească, forma *lu* fiind tot mai mult folosită şi pentru nume de persoană (proprii sau comune) feminine (deci restrângându-şi funcția de marcă de gen) şi chiar cu nume de persoană la plural (deci tinzând să-şi restrângă şi funcția de marcă de număr).

De remarcat că, în ar., pentru numele comune de persoană, construcția G.-D. cu articol proclitic poate apărea în variație liberă cu aceea în care articolul enclitic marchează categoriile morfologice specifice substantivului.

BDD-V142 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:52:13 UTC)

În dr., la numele comune de persoană, se poate observa co-ocurența articolului proclitic şi enclitic: articolul proclitic este exclusiv marcă de caz, pe când cel enclitic marchează celelalte caracteristici morfologice ale substantivului (gen, număr), dar, în acelaşi timp, în mod redundant, fiind vorba de entități definite, îndeplineşte şi funcția de individualizare.

În mr. şi ir., unde gramaticalizarea uzului articolului proclitic este totală (numai la G. – în mr., la G.şi D. – în ir.), distribuția funcțiilor articolului proclitic şi enclitic este similară cu aceea din dr. actuală, cu deosebirea că marcarea funcției de individualizare a articolului definit enclitic nu are decât parțial (la numele de persoană) caracter redundant.

(d) Cât priveşte relația dintre marcarea prin prepoziția *a* a cazurilor G.-D., probabil generală în româna comună, şi funcția similară a articolului proclitic, putem presupune o evoluție diferită în cele patru dialecte. Ar. conservă situația din româna comună, utilizând ambele tipuri de mărci (*a* fuzionează cu articolul proclitic). Fuziunea prepoziției cu articolul proclitic la G. apare şi în unele graiuri mr. Ir. păstrează numai local marca prepozițională (separată de articolul proclitic), uzul acesteia fiind opțional. În dr., prepoziția *a*, singură, în anumite graiuri, şi combinată cu forme ale articolului definit enclitic în altele, stă la baza articolului genitival – apărut după separarea dialectelor – care distinge cazul G. al substantivelor pe care le precedă de cazul D.

BIBLIOGRAFIE

Atanasov, Petar, 2002, *Meglenoromâna astăzi*, Bucureşti, EA.

Caragiu-Marioțeanu, Matilda, 1975, *Compendiu de dialectologie română (nord- şi sud-dunăreană)*, Bucureşti, EŞE.

Caragiu-Marioțeanu, Matilda, Şt. Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, 1977, *Dialectologie română*, Bucureşti, EDP.

Coteanu, I., 1969, *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, Bucureşti, EA.

Densusianu, Ov., 1901, 1938, *Histoire de la langue roumaine (HLR)*, I, II, Paris, Leroux.

Diaconescu, Paula, 1970, *Structură şi evoluție în morfologia substantivului românesc*, Bucureşti, EA.

Găzdaru, D., 1929, *Descendenții demonstrativului latin* ille *în limba română*, Iaşi, Viața Românească.

GALR, 2005 = *Gramatica limbii române* I, Bucureşti, EA.

Grandgent, C.H., 1958, *Introducere în latina vulgară*, Cluj, Univ. V. Babeş.

Graur, A., 1929, „À propos de l'article postposé en roumain”, în *Romania*, LV, p. 475 sqq. ;

Graur, A., 1967, „De nouveau sur l'article postposé en roumain”, în *RRL*, XII, p. 3 sqq.

Graur, A., 1968, *Tendințele actuale ale limbii române*, Bucureşti, EŞ.

Iordan, Iorgu, Maria Manoliu, 1965, *Introducere în lingvistica romanică,* Bucureşti, EDP.

ILR = *Istoria limbii române*, II, 1969, Bucureşti, EA.

Kovačec, August, 1971, *Descrierea istroromânei actuale*, Bucureşti, EA.

Posner, Rebecca, 1996, *The Romance Languages*, Cambridge, Cambridge University Press.

Puşcariu, S., 1974, „Postpunerea articolului românesc”, în *Cercetări şi studii*, Bucureşti, Minerva, p. 436-459.

Rosetti, Al., 1968, *Istoria limbii române (ILR),* Bucureşti, EL.

TDR 1984= *Tratat de dialectologie română*, Craiova, Scrisul Românesc.

BDD-V142 © 2014 Editura Universității din București
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.142 (2026-11-15 01:52:13 UTC)